

Берест Т. М.,

Харківський гуманітарний університет “Народна українська академія”, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ОЗНАЧЕНЬ БІЛИЙ І ЧОРНИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджуються колірні означення білий, чорний у поезії 50–90-х років ХХ ст. З'ясовуються структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості словообразів, створених на їх основі.

Ключові слова: колірний, кольоронім, кольоропозначення, семантика, експресивність.

В статье исследуются цветовые обозначения белый, черный в поэзии 50–90-х годов. Выясняются структурно-семантические и функционально-стилистические особенности словообразов, созданных на их основе.

Ключевые слова: цветовой, цветоним, цветообозначение, семантика, экспрессивность.

This article investigates the color attributes white, black in the poetry of 50–90's. Structural and semantic as well as functional and stylistic peculiarities of verbal images arisen from the abovementioned onyms have been identified.

Key words: chromatic, colouronym, colour naming, semantics, expressiveness.

Лексико-семантична група кольоропозначень в українській мові належить до найуживаніших. За допомогою неї пізнається й описується розмаїття явищ об'єктивного й суб'єктивного світу. Вивчення кольоропозначень здійснюється в різних напрямках. Опису кольоропозначень присвячено роботи І. Бабій, Н. Бахиліної, Г. Губаревої, О. Зівак, В. Дятчук, А. Критенко, Л. Пустовіт та ін. Їхні дослідження базуються як на загальних теоретичних проблемах, так і на зраках художньої літератури. Колірні номінації є одними із складників поетичного словника, що, тісно пов'язуючись із константами народної культури, акумулюють концептуальні уявлення, ціннісні орієнтири етносу. Невипадково кольористична лексика постійно привертає увагу дослідників, зокрема у зв'язку із вивченням окремих ідіостилів, а також мовновиражальних засобів певної поетичної епохи.

Усвідомлюючи, що питання дослідження стилістики художньої літератури залишається на сьогодні доволі актуальним і набуває все нових напрямів і відгалужень, уважаємо цікавим з наукового погляду порівняльне дослідження функціонування колористичних означень в поезії означеного періоду. Метою нашої роботи є аналіз семантики та функцій кольоронімів у поезії 50–90 років ХХ століття.

Матеріалом для дослідження послужила мова понад 15 збірок представників літературного покоління вісімдесятників та дев'яностників, які репрезентують як постмодерну поезію, так і традиційну. Результати наших спостережень порівняно із результатами лексикологічного дослідження поетичного мовлення 50–70 років минулого століття Л. Пустовіт [2].

У досліджуваних збірках ми зафіксували понад 1500 уживань означень кольору. Розмістивши їх у порядку зменшення кількості вживань, отримуємо такий ряд: *чорний, зелений, золотий, білий, червоний, срібний, синій, сірий, сивий, рожевий, жовтий* та ін. Великою кількістю кольоронімів виділяються твори Ірини Мироненко (понад 150 уживань). Загалом традиційна поезія демонструє ширше використання означень кольору, а у творах авангардного напрямку фіксуємо більшу частоту вживання лексем на позначення холодних кольорів (*синій, голубий, блакитний, сивий, сірий, срібний*). Привертає увагу наявність у творах молодих поетів “улюблених” кольороназв. Так, І. Мироненко й О. Пахльовська часто включають у поезії лексему *чорний*, Ю. Андрухович – *зелений*, І. Римарук – *золотий*, Р. Мельників і Г. Гармаш – *жовтий*. Як зазначає В. Русанівський, “поетичний словник відображає індивідуальність поета. Індивідуум навіки матеріалізується у виконаній праці, поет втілюється у створені поетичні рядки” [3, с. 41], отже схильність авторів до використання тих чи інших кольоронімів пояснюємо особливостями світобачення, світосприйняття, настроєм, а також ідейно-тематичними домінантами творчості поета.

Дослідниця словника поезії 50–70 років Л. Пустовіт відзначає, що прикметник *білий* є найпоширенішим, він сполучається з іменниками *сніг, хуртовина, поле, дорога, стежка, вода, хвиля, піна, джерело, дим, небо, хмара, місяць, сад, дерево, береза, липа, вишня, квіти, троянда, лебідь, вовк, грива, старість, крила, дівчина, янгол, волосся, душа, сорочка, свитка, хустка, вік, день, ранок, плач, дзвін* та ін. [2, с. 80]. Номінативне означення *білий* у поетичному мовленні 80–90-х років поєднується з опорними словами: *айстри, зебри, кора, крила, пелюстка, перо, рукавички, сніг, птах, льоля, сотворіння* (про сніг), *стеля, стіна* тощо. Наприклад, “*П'яти / злизують асфальт / перехрестям розіп'ятий / ... / в білі зебри / ніби в ребра / в правий бік – / спис ...*” (Р. Мельн.). Семантика кольору зберігається також при метафоризованому зображенні квіту дерев (“*... дерев біле сяйво на землю сплива ...*”, “*уста в уста, мов білий подих саду ...*” (Ю. Андр.) і в атрибутивних сполуках типу *біле небо, біла тьма*, асоціативно пов'язаних з поняттям снігопаду. Літературною традицією аналізована кольороназва закріплена за художнім образом зими. Пряме й переносне значення назв, пов'язаних із кольором снігу, виявляється і в поезії Б. Олійника “Після віхоли”. Віхола називається *білим сном, біленою, білим реготом, білими путами, білограєм*. Л. Пустовіт відзначає, що образ білого снігу є характерною художньою деталлю багатьох творів Б. Олійника, набуваючи ознак поетичного символу [2, с. 80]. У вірші І. Римарука “Світло на камені” внаслідок метафорично-контекстуального переосмислення лексема *білий* перетворюється на символічне позначення пори року: “*Ніби вчора криницю / заспало листям по саму цямрину – / а вже двері в біле не прочинити ...*”. Ситуативне розширення семантики поетичного епітета відбувається через актуалізацію сем ‘святковий’, ‘світлий’, ‘чистий’, ‘праведний’. При цьому трансформація значення прикметника відбувається на фоні основного – колористичного. Воно “просвічує” крізь переносні значення й уживання.

Позитивна оцінність епітета *білий* веде свій початок із народнопісенної творчості, у сучасній поезії вона є основою для створення поетичного образу *білої пелюстки* із символічним значенням 'добра, щаслива доля'. Контекстуальним антонімом слова *білий* виступає лексема *багряний*, значенню якої притаманні семи 'тривожний', 'трагічний': "А дитя задрімало, / неначе / лиш на *білій* пелюстці записано долю йому, / і не бачиши пелюстку *багряну*, / кровину тремтячу / в неминуючій диму ..." (І. Рим.). Сема 'щасливий' у змісті слова *білий* наголошується в рядках: "... в наш *білий* день, в те – сонячне учора ..." (Г. Вівч.). У творах 50-70 років також відзначається використання традиційних поетичних образів, у яких "семантика безпосереднього, прямого називання кольору нейтралізується" [2, с. 82]

Оригінальні авторські образи, створені поєднанням означення кольору з абстрактними назвами, не підлягають вичерпному семантичному витлумаченню. Можемо лише констатувати, що відбувається процес усунення значення кольору, супроводжуваний посиленням емоційно-оцінних компонентів: "Твої слова – як *білий* вітер з дюн" (О. Пахл.); "... Відпливало поволі воно [шитво] / в *білий* сон" (І. Рим.); "І біловусте тихе слово / сплигло причасним диханням" (І. Драч).

Отже, основним призначенням епітета *білий* у сучасній українській поезії є кольороназивання, вираження значень світла, чистоти, а також образне позначення щастя (наприклад, у складі символу *біла пелюстка*), душевної чистоти, праведності. Розширення семантики епітета відбувається при використанні його в ролі символу зими. Сполучаючись із словами-назвами абстрактних реалій, колоратив втрачає семантику кольору, натомість у змісті епітета посилюються емоційно-оцінні конотативні компоненти.

Епітет *чорний* виділяється в сучасній поезії частотою вживання, що зумовлено переважанням песимістичного настрою, образів самотності, душевного дискомфорту. Дослідники відзначають, що нинішнє покоління літераторів "на протигагу "рішучості" своїх попередників...відчуває себе не зовсім певно у цьому тривожному сучасному світі ..." [1, с. 7]. Проте і в поезії попередніх десятиліть, і ще раніше в основі емоційно-психологічного сприйняття слова *чорний*, його символічних і переносних значень лежали асоціації з темним, брудним, неприємним. Поєднання елементів 'темний' і 'не осяяний світлом' у семантиці аналізованого означення відбувається в пейзажних картинах ночі та світанку: "і відступає перед ними ніч / і, розідравши *чорний* стяг, тіка!" (В. Верх.); "Небо *чорне*. Горизонт кармінний. / На твою долоню золоту сяде голуб темряви камінний" (О. Пахл.), "Можна побачити шрам твого тіла на *чорній* вилиці неба" (С. Жад.). Маємо тут і контрастне підкреслення значення 'кольору сажі...: протилежне білий' через зіставлення з прикметниками *кармінний*, *золотий*, *голубий* або через використання образу нічного неба як фону, на якому вимальовується світлий об'єкт. Спостерігаємо також випадки актуалізації сем 'неосвітлений', 'темний', 'не головний', 'не парадний'. Складні асоціації викликає образ *чорного вікна*. Він пов'язаний із відчуттям тривоги, ворожості, самотності: "Не бійтесь жовтої хмари / чи собаки зеленого / сіамських близнят / бійтесь *чорного* вікна увечері" (Т. Шамр.); "Схилилася до *чорного* вікна, / і сльози на очах пополотніли" (Ю. Бедр.). Таке вживання пов'язане з переносним значенням слова *чорний* – 'важкий, безпросвітний, безрадісний'. Колористичний епітет психологізується, асоціюючись із тривожним настроєм, викликаним темрявою за вікном. Образними відтінками 'ворожий', 'трагічний' об'єднані епітети в складі абстрактних сполук: *чорний вітер*, *чорний простір*, *історії чорний кортеж*, *чорний зсув*. У ряді контекстів означення *чорний* виступає інтенсифікатором значень емоційної лексики типу *мука*, *біль*, *самота*, *смерть*, *лихоліття*.. За таких умов вживання в образній семантиці художнього слова на перший план висувається негативний емоційно-оцінний компонент. Аналогічні тенденції простежуються в текстах 50–60 рр.: "крім вказівки на колір, ...прикметник може створювати емоційно-експресивний ефект, передаючи драматизм, трагізм, безвихідь ситуації, або може містити виразний оцінний момент – негативну оцінку чогось або когось" [2, с. 83]. Спостерігаємо також приклади вживання названого епітета й похідних від нього прислівників для художньо-експресивного позначення гріховності, небезпеки, ворожості, трауру, самотності.

Таким чином, діапазон значень, представлених у досліджуваній поезії лексемами *білий* та *чорний* не виходить за межі узуальної семантики художніх означень. Новизна у вживанні кольороназв ґрунтується на традиційних способах їх використання в українській поетичній практиці.

Література:

1. Олійник І. Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 // І. Г. Олійник. – АН України, Ін-т укр. мови АН України. – К., 1993. – 16 с.
2. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект / Л. О. Пустовіт. – К. : УНВЦ "Рідна мова", 2009. – 243 с.
3. Русанівський В.М. Слово в поезії / В.М. Русанівський // Рідне слово. – Вип. 6. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 41-50.